

Karapapak Türkleri Mezar Taşlarının Orta Asya Mezar Taşlarıyla İlişkisi The Relationship Between Karapapak Turks Gravestones with Central Asia Gravestone

Ulaş KILIÇ* (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ulas750@msn.com, ORCID: 0009-0005-5115-037X

Özet

Çalışma kapsamında, Ardahan, Kars, Kayseri ve Sivas illerinde bulunan Karapapak (Terekeme) Türklerine ait köy ve ilçe merkezlerine gidilerek bu yerleşim merkezlerinde, Karapapak Türkleri tarafından yapılan ve Orta Asya taş heykellerine benzeyen mezar taşı örnekleri incelenmiştir. Bu illerde incelenen mezar taşları üzerinden Karapapak, Terekeme ya da Papaklı isimleriyle ifade edilen Sünni bir Türk boyunun Hun, Göktürk ve diğer Türklerde görülen mezar taşı yapma geleneklerine nasıl sahip çıktıkları ele alınmıştır. Karapapak Türkleri tarafından, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılda yapılmış mezar taşları, bize insan heykeli formlu mezar taşı yapma geleneğinin geç tarihlere kadar devam ettirildiğini gösterecektir. Bu soyut insan heykeli formlu mezar taşları, Anadolu'da Sünni bir Türk boyu tarafından yapılmış mezar taşları olup baş, boyun, omuz, karın ve kimi örneklerde ise yüz, el, kol, etek betimlemesiyle Orta Asya taş heykelleriyle yakın benzerlikleri bulunan örneklerdir. Genellikle soylu veya durumu iyi kişiler için yapıldığı öğrenilen bu mezar taşlarının en dikkat çekici yanı, erkek mezarlarının neredeyse tamamının papak şeklindeki başlık formuyla ele alınarak Karapapak kimliğinin vurgulanmak istenmesidir. Yapılan araştırma sonucunda, Orta Asya'da başlayan insan heykeli formlu mezar taşı yapma geleneğinin Karapapak Türkleri tarafından yakın tarihlere kadar devam ettirildiği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Mezar Taşları, Karapapak, Orta Asya, Taş Baba, Taş Nine

Abstract

Within the scope of the study, the villages and district centers of Karapapak (Terekeme) Turks located in Ardahan, Kars, Kayseri and Sivas provinces were visited and examples of tombstones made by Karapapak Turks and resembling Central Asian stone sculptures were examined in these settlements. Through the tombstones examined in these provinces, it was discussed how a Sunni Turkish tribe called Karapapak, Terekeme or Papaklı adopted the tombstone making traditions seen in Huns, Gokturks and other Turks. The tombstones made by Karapapak Turks at the end of the 19th century and in the 20th century will show us that the tradition of making tombstones in the form of human statues continued afterwards. These abstract human statue tombstones were made by a Sunni Turkish tribe in Anatolia and are examples that have close similarities with Central Asian stone sculptures with their head, neck, shoulder, abdomen and in some examples, face, hand, arm and skirt depictions. The most striking aspect of these gravestones, which are generally known to have been made for noble or well-off people, is that almost all of the male graves are covered with a

Atf / Citation: Kılıç, U. (2024). Karapapak Türkleri Mezar Taşlarının Orta Asya Mezar Taşlarıyla İlişkisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24 (2), 507-524. <https://doi.org/10.32449/egetid.1528728>

papak-shaped head form, in order to emphasize the Karapapak identity. As a result of the research, it has been revealed that the tradition of making gravestones in the form of human statues, which began in Central Asia, was continued by the Karapapak Turks until recent times.

Keywords: *Turkish Gravestones, Karapapak, Central Asia, Stone Father, Stone Granny*

Karapapak Türklerinde Görülen Soyut İnsan Heykeli Formlu Mezar Taşlarının İslamiyet Öncesi Orta Asya Mezar Taşlarıyla İlişkisi başlıklı bu yazının amacı, Rus baskıları sonucu Türkiye topraklarına yerleşen Karapapak Türklerine ait mezar taşlarını biçim ve motif yönünden incelemektir. Kafkasya'nın dağlık ve içe kapalı yapısından dolayı, uzun süre Orta Asya uygulama biçimlerini muhafaza eden Karapapak Türkleri, yerleştikleri Anadolu coğrafyasına Orta Asya uygulama biçimleriyle benzer mezar taşları yapmıştır (Kırzioğlu, 1996, s. 11). Karapapak Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Kars ve Ardahan başta olmak üzere Erzurum, Sivas, Amasya, Tokat, Ağrı, Kayseri, Yozgat'a ve Cumhuriyet'in ilk döneminde Muş'a yerleşmişlerdir. Gelenek, görenek, kültür ve uygulama biçimlerini yerleştikleri bölgelere taşıyan Karapapak Türkleri, bu uygulama biçimlerinden mezar taşı yapma geleneğini, Anadolu coğrafyasına taşıyarak Orta Asya tipi örnekler vermeye XX. yüzyılın sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu mezar taşları, Anadolu topraklarında Tunceli, Sivas ve Erzincan gibi (Özkan, 2000, s.31), Alevi yerleşimleri dışında pek fazla görülmeyen; ancak Karapapak yerleşimlerinde sıkça karşılaşılan mezar taşlarıdır. Doğrudan bir çalışmaya ilk kez Kırzioğlu tarafından 1996'da *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri* isimli yayında, "Khazar'ın Kazak ve Borçalı Boylarından Oluşan Karapapaklar'da İnsan Heykelli Kabir Taşları Yapma Geleneği" başlıklı makaleyle konu edilmiştir. Aktemur ise, 2012'de yayınladığı *Ardahan Çevresindeki Soyut İnsan Heykeli Formlu Mezar Taşları* isimli kitabında heykel formlu mezar taşlarının en çok Karapapak yerleşimlerinde olduğunu vurgulamıştır.

Bu yazıyla öncelikle, Karapapak (Terekeme) Türkleri hakkında kısa bir bilgi verilmiş, daha sonra Orta Asya'da bulunan İslamiyet öncesi dönemlere ait mezar taşlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Ardından Ardahan, Kars, Kayseri ve Sivas illerinde tespit edilen Karapapak mezar taşları hakkında bilgiler görselleriyle birlikte sunulmuştur. Araştırılan sahalarda onlarca soyut insan heykeli formlu mezar taşı tespit edilse de bunların hepsini bu çalışmada sunmak mümkün olmadığından Ardahan ilinden iki mezar taşı, Kars ilinden ise altı mezar taşı, Kayseri ve Sivas illerinden ise birer mezar taşı bu çalışmada incelenmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise, İslamiyet öncesi Orta Asya Türk mezar taşlarıyla ilgili bilgi verilmiş ve Karapapak Türkü mezar taşlarıyla ilişkisi açıklanmıştır. Yerini standart mermer mezarlara bırakan Karapapak mezar taşları, günümüz itibarıyla yok olmaya yüz tutmuş olup bu çalışmayla gelecek nesillere

aktarılması amaçlanmış ve Türk mezar taşları içindeki yerinin anlaşılması umut edinmiştir.

1. Karapapak Türkleri kimdir?

Türkler, yaşadıkları coğrafyanın soğuk ve sert iklimi gereği yüzyıllar boyu koyun ve kuzu derisinden yapılmış koruyucu türde şapkalar kullanmışlardır. Tarihte Peçenekler, Kıpçaklar, Tatarlar, Kırgızlar ve Oğuzlar koyun ve kuzu derisinden yapılmış şapkalar giymiş, misal Kırgızlardaki şapka türü keçeli, uzun ve silindirik şekilde olup kenarları yukarı doğru kıvrılmıştır (Yılmaz, 2007, s. 2). Karapapak, Papaklı ya da Terekeme olarak ifade edilen Türk boyu da isimlerini başlarına taktıkları siyah kuzu derisinden yapılmış kalpak yahut papak olarak ifade edilen şapkadan almışlardır. Kalpak yahut papak, Rusça sözlüklere göre, şapka; Azerbaycan Türkçesine göre ise kuzu veya koyun derisinden yapılan serpuş manasına gelmektedir (Bala, 1967, s. 339).

Karapapak yahut Papaklı isimlerinin nasıl ortaya çıktığına ilk görüşe göre, XVI. yüzyılın başlarında Şiiliği reddeden Karapapakların, Sünniliklerini belirtmek için ısrarla kara şapka giymelerinden dolayı bu adı aldığı ileri sürülmüştür (Kırzioğlu, 1993, s. 467). İkinci bir görüşe göre ise, Rus kaynaklarında Karapapak adı için “Corniya Kloboki”, Moğol kaynaklarında “Siyah Külehan”, Arap kaynaklarında “Karabörklü” ve Fars kaynaklarında “Kavm-i Külâh-i Siyah” terimlerinin kullanılmasının Karapapak adının erken şekli olduğu yönündedir (Yılmaz, 2007, s.5,6,7). Böylece şimdiki Karapapak terimi ile farklı kaynaklardaki bu terimler arasında bir ilişkinin kurulabileceği ortaya çıkmıştır (Kırzioğlu, 1972, s. 18,19). Halk arasında genel kabul görmüş yaygın bir görüşe göre, Karapapak ve Terekeme isimlerinin aynı boya verilen ortak adlar olduğu ve Karapapak isminin Ruslar tarafından Karapapak halkını bölme amacıyla verildiği yönündedir. Halk arasındaki yaygın bir başka görüşe göre ise, Kafkasya'nın Rusların kontrolüne girmesiyle Kafkasya'da kalanlar Karapapak adını taşımaya devam etmiş; ancak siyasi ve sosyal nedenlerden dolayı yurtlarını terk edenler için ise, halk arasında ‘terk eden’ anlamına gelen ‘Terekeme’ kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

Terekeme teriminin nasıl ortaya çıktığına dair farklı fikirler de bulunmaktadır. Bu fikirlerden ilki, Türkmen sözünün Arapça çoğul versiyonu olan “Terâkime”nin halk ağzına uyarlanmış şeklinin Terekeme olarak ifade edildiği yönündedir (Bala, 1977, s. 330). Bir başka fikre göre ise, 1918'den önce Karapapakların Şii olanına Tat/Acem, Sünnilerine Terekeme ismi verilmiş ve bu adlandırmaların Ruslardan kaynaklandığını belirtmiştir (Kırzioğlu, 1972, s. 25). Konuya yabancı bazı araştırmacılar tarafından ‘Terekeme’ kelimesi köken olarak “Terk-i Mekke”, yani İslamiyet’in ilk yıllarından Mekke’den getirilen Araplara verilen isim olarak görülüp Terekeme kelimesinin buradan geldiği ileri sürülmüştür. Başka bir düşünceye göre ise, Kuzey Kafkasya'nın içinden geçen ve Hazar Denizi'ne dökülen Terek Irmağı'ndan esinlenerek Rusların parçala-yönet

politikası kapsamında bu ırmak boyunda yerleşik Türklere ‘Terekeme’ ve diğer uzak yerlerdeki Türklere ‘Karapapak’ ismini vererek ayırıştırmak istemesi sonucunda bu iki farklı deyim ortaya çıktığıdır (Papakçı, 2010, s. 14). Karapapak, Papaklı ve Terekeme terimlerinin kaynağı hakkında farklı fikirler ortaya atılmış olsa da en kabul görmüş biçimiyle, Terekeme kelimesinin terk etmekten, Karapapak ve Papaklı kelimesinin ise soğuk kış şartları için kullanılan siyah şapkadan türediğine inanılmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında yapılan araştırma sonucunda, Terekeme kelimesinin hep var olduğu ortaya çıkmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan’da yaşayan Karapapak Türklerinden edindiğimiz bilgilere göre, Terekeme kelimesinin o bölgelerde de çok önceden beri var olduğu anlaşılmıştır. Yalnız kullanımda farklılık vardır. Gürcistan ve Azerbaycan’da yaşayan Karapapak Türkleri, Karapapak kelimesini genel bir üst kimlik adı olarak tanımlarken Terekeme kelimesini, Karapapakların koyunculuk başta olmak üzere, hayvancılıkla uğraşan ve yaylak-kışlak hayat tarzına sahip kesimlerine verilen bir ad olduğunu belirtmektedir. Azerbaycan yöresi XIX. yüzyıl halk şairlerinden Âşık Alesker’in Ola adlı şiirinde geçen “*Gocor’da var Terekeme, Goyun gelir dem ha deme*” satırları da bunu kanıtlar niteliktedir.

Azerbaycan Türkçesinde “Qarapapaq”, Türkiye Türkçesinde “Karapapak” olarak ifade edilen Karapapak Türkleri, Gürcistan’da daha çok Karapapak; Ardahan, Kars, Ağrı, Muş illerinde daha çok “Terekeme”; Sivas, Kayseri, Tokat, Amasya illerinde ise “Papaklı” olarak söylenmektedir (Türkoğlu, 2001, s. 470). Ortaçağ boyunca Kafkasya coğrafyasına Hazar Denizi’nin kuzeyi üzerinden göç eden Karapapaklar, Dağıstan’da Darbent, Gürcistan’da Borçalı, Azerbaycan’da Kazakh bölgelerine yerleşmiş, Kumuk ve Kıpçak Türkleri başta olmak üzere bölgedeki diğer etnik topluluklarla kültürel etkileşimde bulunmuş ve bu topluluklara ait pek çok kültürel öğeyi benimsemişlerdir. XIX. yüzyılın başlarında yaşanan Rus - İran Savaşı’nda, İran tarafında yer alan Karapapaklar, Rusya’nın kesin zaferi sonucunda imzalanan 1828 Türkmençay Anlaşması’ndan sonra, Gürcistan ve Ermenistan sınırlarından, İran’ın Sulduz ve Türkiye’nin Kuzeydoğu Anadolu bölgelerine göç etmişlerdir (Valehoğlu, 2005, s.10).

XIX. yüzyıl boyunca süren Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusların sistematik baskıları sonucu akınlar halinde Osmanlı topraklarına göç eden Karapapaklar, XIX ve XX. yüzyıl boyunca Osmanlı Muhacirin Komisyonu tarafından Ardahan, Kars, Ağrı, Erzurum, Sivas, Kayseri, Tokat ve Amasya şehirlerinde kendilerine tahsis edilen uygun alanlara yerleştirilmiştir (Vural, 2018, s.7). Karapapak Türklerinin, Çarlık Rusya’sında kalan kesimi ise, Sovyet Dönemi’ne kadar ayrı bir grup olarak görülmüş ve nüfus sayımlarında ayrıca belirtilmiştir (Andrews, 1989, s.76). Rusya’nın Kars’ı işgal etmesinden beş yıl sonra Kars Oblastı’nda yapılan nüfus sayımına göre, 29.879 Karapapak kayda geçmiş; 1910 yılındaki tüm Rusya’daki nüfus sayımına göre ise, çoğunluğu Kars ve Ardahan olmak üzere 39 bin Karapapak sayılmıştır (Tsutsiey, 2014, s. 193). Son olarak 1926

yılındaki Sovyet nüfus sayımında isimleri geçen Karapapaklar, Kars ve Ardahan'ın Türkiye bırakılması sebebiyle sayıları önemli ölçüde düşerek 6.315'e düşmüştür (Akıner, 1983, s. 254). Stalin'in, Türkiye ile işbirliği yapmalarından endişe duyduğu Sovyet Türk sınırında yaşayan Karapapaklar, diğer Müslüman halklarla beraber Orta Asya ve Taşkent civarına sürgün edilmiştir (Pappas, 1994, s. 346, 347). Aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti Karapapakları, Türk olarak değerlendirmiş ve Karapapak şeklinde bir isim vermemiştir (Bournoutian, 2017, s. 335). Çarlık Rusya'sının 1801 yılında Gürcistan'a girmesiyle Kuzeydoğu Anadolu ve İç Anadolu'ya ilk Karapapak göçleri başlamış ve bu göçler Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir (Hakan, 2013, s. 79). Bu göçlerin yoğunlaştığı başlıca alanlar Kars, Ardahan ve Ağrı sınırları olsa da Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Erzurum ve Yozgat illeri de önemli oranda Karapapak nüfusa ev sahipliği yapmaktadır.

1.1. Soyut İnsan Heykeli Formlu Karapapak Mezar Taşları

1.1.1. Ardahan İlindeki Karapapak (Terekeme) Türkü Mezar Taşları

Ardahan, Kafkasya sınırında yer alması ve coğrafyasının hayvancılık için elverişli olmasından dolayı, Karapapak Türklerinin ilk yerleştiği bölgelerden olmuştur. Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı Akçil Köyü mezarlığında bulunan, Resim 1 numaralı görselde sunulan Karapapak mezar taşı, dikdörtgen çerçeveli gövde, gövde taşlarına bağlanmış baş ve ayakucu taşlarından oluşan çatma lahit türünde bir mezar yapısıdır. Mevcut başlık, büyük ihtimal tahrip edilen başka bir mezara ait olmalıdır (Aktemur, 2012, s.78). Mezarın başucu taşının iç yüzeyinde, Karapapak Türklerinin geleneksel kıyafeti, kumaş kıvrımları, kemeri, el ve kol detaylarıyla birlikte üç boyutlu olarak işlenmiştir. Eller, Orta Asya taş babalarındaki gibi bel hizasında kemeri tutmaktadır. Ayakucu taşı ise gövdeden düz yükselip basık formda sonlanmaktadır. Mezarın kitabesi, ayakucu taşının dış yüzeyine yapılmıştır.

Proto-Türk kültürlerinden Okunyeve ve Karasuk kültürleri döneminde görülen geyikli taşlara tanrı, koç-koyun, ruh, güneş, evren, hayvan ve insan tasvirleri; kılıç, kama, kadeh, balta, kemer vb. motifler işlenmiş ve bu tasvirler bazen gerçekçi bazen de soyut formda ele alınmıştır (Çoruhlu, 2007, s.36). Benzer şekilde Akçil Köyü'ndeki bu Karapapak mezar taşının arka yüzünde de Orta Asya kaya mezar anıtlarında sıkça kullanılan, büyük ihtimal dört ana yönü ifade eden bir motif, çizgisel olarak belirtilmiştir. Mezarın başucu taşı, biçim bakımından Orta Asya taş heykellerini akla getirmektedir.

Resim 1: Akçil Köyü Karapapak kıyafetli mezar**Resim 2:** Tokmak-Burana Taş Heykey (İ. Mutlu'dan)**Resim 3-4:** Akçakale Köyü Karapapak erkek mezarı**Resim 5:** Bir Türk Komutanının Taş Heykeli (G.Kubarev'den)

İslamiyet öncesi Orta Asya Türkleri, ölen kişinin sağlığında göstermiş olduğu fedakârlıkların karşılığı, tarihi hafızanın canlı tutulması ve beraberlik ruhunun sağlanması için ölen kişinin heykeli şeklinde mezar taşları yapmıştır. Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı Akçakale Köyü mezarlığında bulunan resim 3 ve 4'te görselleriyle birlikte ele alınan Karapapak mezar taşı da aynı amaçlar için yapılmıştır. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Şenlik adındaki merhumun 1911 yılında köy arazilerini, başka köy halkından koruması sırasında silahla vurulup öldürülmesinden dolayı, soyut insan heykeli formunda yapılan bu mezar, ölen kişinin yiğitliğine vurgu yapmak amacıyla silah ve kama işlemeli olarak yapılmıştır. Resim 7'de görüldüğü üzere Orta Asya mezar taşlarında da yiğitliğe ve cesarete vurgu yapmak amacıyla benzer betimlemeler bulunmaktadır. Urta

taşından¹ yapılan mezar, gövde taşlarına bağlanan baş (1.92 m.) ve ayakucu (1.81 m.) taşından oluşmaktadır. Başucu taşının başlık ve boyun kısmı üç boyutlu şekillendirilmiş, omuz ve bel kısmı ise iki boyutlu düzlemde ifade edilmiştir.

Mezarın başucu taşındaki kitabenin hemen altına, bel hizasına taşı çepeçevre saran kemer motifî, başucu taşının iç yüzeyinde bu kemere bağlı kama ve toplu tabanca, başucu taşının yan yüzeylerinde ay-yıldız, arka yüzünde ise boyuna asılmış madalyon, omuzdan bele doğru çapraz asılmış fişeklik ve tüfek motifleri işlenmiştir. Tüm bu heykelsi formun ve tasvirlerin, Orta Asya taş heykellerinin etkisini taşımaktadır; ancak yüz, el, kol betimlemesinin yapılmayışı İslamiyet inancının etkisini göstermektedir.

1.1.2. Kars İlindeki Karapapak (Terekeme) Türkü Mezar Taşları

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Kars, Ardahan gibi Kafkasya'ya sınırında bulunmasından dolayı, Karapapak Türklerinin yoğun olarak iskân ettiği bir bölgedir. Orta Asya mezar taşları, resim 7'de görüldüğü gibi, ikonografik özellikleri bakımından coğrafyaya göre farklılık göstermekle birlikte, çoğu zaman ayakta, bazen bağdaş kurmuş, bir eli silah veya kemerinde, diğeri ise sunu kabını tutarken betimlenmiş; bazılarında sakal, bıyık, küpe, göğüs gibi öğelerle kısmen portre tarzı özellikler göstermektedir (Çoruhlu, 2016, s. 109). Karapapak Türklerinden oluşan Kars'ın Akyaka ilçesine bağlı Üçpınar Köyü'nde bulunan ve kitabesinde "Garip Oğlu Cabbar Özbeyin Ruhuna Fatiha D.T. 1313 (M.1896) - Ö.T. 1970" yazan Karapapak mezar taşı, resim 6'da görüldüğü gibi, Orta Asya taş babalarına benzer biçimde, insan heykeli formunda biçimlendirilmiştir. Yekpare bir taştan ibaret olan bu mezar (1.12 m.), Göktürk Dönemi'nde görülen taş baba geleneğini akla getirmektedir. Taş baba veya taş nineler üç boyutlu olarak ön plana çıkarken bu mezar taşı, papak ve boyun kısmında üç boyutlu, gövde kısmında ise iki boyutlu bir düzlemde yapılmıştır. Dönemin etkisiyle Kafkas kıyafetlerinin yerini, modern elbiselere bıraktığı görülmektedir. Baş kısmı Karapapaklara adını veren siyah papak şeklinde işlenmiştir. Yüz ve boyun kısmı beyaz olarak kalmış, hemen altında gömlek yakası, kravat, ceket yakası ve ceketin iki yanına çiçek motifleri kabartma olarak yapılmıştır. Karapapakların bu bölgelere, özellikle XIX. yüzyılın sonlarında gelmeye başladığını göz önünde bulundurursak 1970 yılında dahi, halen insan heykeli formunda mezar taşı yapmaları dikkat çekicidir.

Üçpınar Köyü mezarlığında bulunan Karapapak kadın mezarı ise, resim 8'de görüldüğü gibi, Orta Asya taş ninelerine benzerlik göstermekte ve sadece iki boyutlu bir düzlemde şekillenmesiyle farklılaşmaktadır. Dikdörtgen çerçeveli gövde, gövde taşlarına geçirilmiş baş (1.72 m.) ve ayakucu (1.69 m.) taşlarından

¹ Urta taşı, Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı Gölbelen Köyü yakınlarından çıkarılan, şekil verilmesi kolay ve işçilik için uygun olan bir taş türüdür. Sadece mezar taşı olarak değil, halk mimarisinde de kullanılmıştır.

oluşan bu kadın mezarı, insan biçiminde yapılmıştır. Baş, omuz, kollar, eller ve bel kısmının betimlemesi yanında baş kısmında, günümüz itibariyle silinmeye başlayan göz, burun ve ağız öğelerinin tasviri de göze çarpmaktadır. Kadın mezarı olmasından dolayı, başucu taşının başlık kısmı papak formunda işlenmediği görülmektedir. Başucu taşının ön yüzeyinde boyuna asılmış halk arasında beşi bir yerde olarak geçen altınlı kolye, arka yüzeyinde askılı giysi tasviri; ayakucu taşında ise servi ağacı işlemesi yapılmıştır. Üçpınar Köyü'nde bulunan Karapapak kadın mezar taşındaki süsleme detayları, resim 9'da sunulan örnekte görüldüğü gibi, Orta Asya taş heykeliindeki tasvirlerle benzerlik göstermektedir. (Ögel, 2003, s.135). Orta Asya taş heykelleri gibi, Karapapak mezar taşları da genelde yakın bölgede bulunan taş yataklarından çıkarılan taşlarla yapılmış ya da uygun taş bulunmaması durumunda uzaktaki taş yataklarından işlenerek getirilmiştir.

Resim 6: Üçpınar Köyü erkek mezarı

Resim 7: Kırgızistan'dan Taş Baba örneği (İ.Mutlu'dan)

Resim 8: Üçpınar Köyü kadın mezarı

Resim 9: Orta Asya Kadın Taş Heykeli (H.Buğrul'dan)

Kars, Arpaçay, Aslanoğlu Köyü'nde bulunan ve Orta Asya taş heykelleri ile benzerliği bulunan Karapapak erkek mezarı kitabesinde “*Şamo Oğlu Tezebül – Ruhuna Fatiha – D.T. 1301 (1884) Ö.T. 1978 Revan*” yazmaktadır. Dikdörtgen çerçeveli gövde, gövde taşlarına geçirilmiş baş (1,86 m.) ve ayakucu (1,75 m.) taşından oluşan mezarın başucu taşı, insan formunda biçimlenmiş ve yöreye özgü kevek taşından² Kalkankale (Dikniz) Köyü'nde ikamet eden ustalarca yapılmıştır. Başlık, Karapapak Türklerine adını veren papak formunda işlenmiş, aşağıya doğru yüz ve boyun ifadeleri verilmeye çalışılmıştır. Gövde kısmı geniş, bel kısmı dar tutulan başucu taşının iç tarafında, resim 10'da görüldüğü gibi, kollar gövde altında kavuşturulmuş şekilde ellerle birlikte ifade edilmiştir. Resim 11'deki görselde görüldüğü üzere, gövdenin sağ ve sol yanlarına yaprak, ağaç dalı ve gül motifleri; ayakucu taşının dış kısmına ise servi ağacı kabartma şeklinde işlenmiş olup ölen kişinin iyi yardımsever bir kişilik olduğunu ve yerinin cennet olması temennisiyle yapılmış olabileceği varsayılmaktadır. Öte yandan servi ağacının, İslamiyet öncesi Türklerde görülen hayat ağacının bir yansıması olduğu da düşünülebilir.

Resim 10: Aslanoğlu Köyü erkek mezarı

Resim 11: Aslanoğlu Köyü erkek mezarı

Resim 12: Bardaklı Köyü Karapapak kadın mezarı

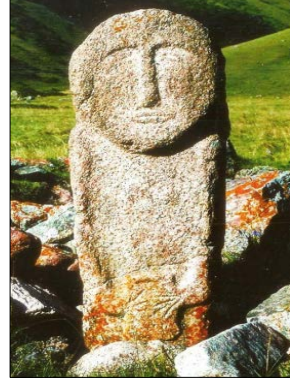
Resim 13: Tokmak-Burana Umay Ana Taş Heykeli (İ.Mutlu'dan)

² Kevak taşı, Kars'ın Akyaka ilçesine bağlı Kalkankale Köyü'ne yakın mevkide bulunan kırmızı bir taş türü olup kolay şekil alabilen ve mezar taşı olarak sıkça kullanıldığını gördüğümüz bir taştır.

Orta Asya kadın taş heykelleri belden aşağı çeşitli takı ve çiçek tasvirleriyle görülmektedir (Belli, 2002, s.912). Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Bardaklı Köyü mezarlığında bulunan Karapapak kadın mezarı da (Resim 12) Orta Asya taş ninelerine benzer biçimde, baş kısmında taç ve boyun kısmında kolye ile vurgulanmıştır. Kolyenin iki yanına, gövdenin genişleyen taraflarına gül motifleri işlenmiştir. Kitabenin altında kemer motifi, tüm başucu taşını dolanmaktadır. Başucu taşının arka yüzeyinde kolye motifi yukarıdan aşağıya doğru üç parça halinde kemere kadar işlenmiş ve kemerin altına ise birbirine sırtını dayamış iki ayçiçeği kabartma olarak betimlenmiştir. Başucu taşının dış yüzeyinde ise yine taç motifi, aşağı doğru sarkan kolye motifleri, bel kısmında kemer ve en alt gövde hizasında ayçiçeği motifleri bulunmaktadır. Ayakucu taşının iç yüzeyinde sonu ay-yıldız ile biten ağaç motifi, dış yüzeyinde dalları sıra sıra yanlara sarkan ağaç motifi boydan boya kabartma olarak işlenmiştir. Dikdörtgen çerçevenin iki yan yüzeyinde ise seccade, servi ağacı, cami motifleri kabartma olarak yapılmıştır.

Resim 14: Kardeştepe Köyü Karapapak kadın mezarı

Resim 15: Altay Erkek Taş Heykeli (A. Dossymbayeva'dan)

Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Kardeştepe Köyü mezarlığında bulunan Karapapak kadın mezarı, Orta Asya taş ninelerinin hatırasını yaşatan örnek olup Urta taşından yapılan dikdörtgen çerçeveli gövde, gövde taşlarına geçirilmiş baş (1,49 m.) ve ayakucu (1,48 m.) taşlarından meydana gelmektedir. Mezar gövdesinin içi toprakla doldurulmuş ve üzerine harç vurularak sağlamlaştırılmıştır. Kadın mezarı olduğu için papak şeklindeki başlık yerini yuvarlak forma bırakmıştır. Yuvarlak boyun kısmı, geniş omuzları, dar bel kısmı ve ellerin suretinin belirtilmesiyle, insan formunun taş üzerindeki soyutlanmış ifadesi olarak göze çarpmaktadır. Mezarın başucu taşının iç yüzeyinde, bel kısmında kabartma olarak el sureti tasvir edilmiş olup merhumun maharetli, becerikli olduğu anlamında kullanılmıştır.

Resim 16: Koçköy erkek mezarı

Resim 17: Koçköy erkek mezarı başucu taşı

Orta Asya taş heykellerinin ikonografik özelliklerinin zamana ve bölgeye göre farklılaştığı gibi, Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Koçköy Mezarlığı'nda bulunan Karapapak mezarı da zamana göre farklılaşmış olup betimlemede geleneksel kıyafetlerin yerini, modern kıyafetlerin aldığı görülür. Ancak kıyafet betimlemesi değişmesine rağmen, araştırma yapılan sahalardaki değişmeyen tek özellik, papak formundaki başlık kısmıdır. Bu, Karapapak Türklerinin kendisini tanımlama şeklidir. Papak formundaki baş kısmından aşağıya doğru yuvarlak boyun, geniş omuzlar, dar bel-karın bölgesi görülmektedir. Başucu taşının ön yüzeyinde, kitabe kısmının hemen üzerinde ceket yakası, gömlek düğmeleri ve kravat bezemesi kabartma yöntemle işlenmiştir. Ayakucu taşının iç yüzünde servi ağacı, dış yüzeyinde ise servi ağacıyla bütünleşen daire içinde çiçek motifi bulunmaktadır. Baş ve ayakucu taşlarının yan yüzeylerinde ise ters V şeklinde bezemeler yapılmıştır. Görüldüğü üzere, modern Türkiye Cumhuriyeti'yle birlikte kullanılmaya başlanan modern giysiler, Karapapak taş mezarlarında da tasvir edilmiş; ancak Karapapak milletinden olduğuna vurgu yapan papak formundaki başlık değişmemiş, devam ettirilmiştir. Taşın heykelsi özelliği, Orta Asya taş babaları karakterine yakın olup betimleme dönemin koşullarından dolayı değişime uğramıştır (Resim 16-17).

1.1.3. Kayseri İlindeki Karapapak (Terekeme) Türkü Mezar Taşları

Osmanlı Muhacirin Komisyonu, 93 Harbi sonrası yoğunlaşan göçler neticesinde, Kayseri'nin hayvancılığa uygun coğrafyası, geniş meraları ve verimli topraklarını Karapapak Türklerinin yerleşimi için uygun görmüştür (Vural, 2018, s.8). Komisyon, Kayseri'nin Pınarbaşı ve Bünyan ilçeleri başta olmak üzere birçok köy ve yerleşim birimine Karapapak

Türklerinin yerleşmesine izin vermiştir. Bu yerleşimlerden Pınarbaşı ilçesine bağlı Çakılıkaya Köyü, Karapapak Türklerinin yerleştiği onlarca köyden sadece biri olup çok sayıda mezar taşına ev sahipliği yapmaktadır. Bu taşlardan kitabesi bulunmayan resim 18-19'da gösterilen Karapapak mezar taşı, Kars ve Ardahan'daki örneklerle benzer şekilde yapılmıştır. Kesme taşlardan oluşturulan iki katmanlı subasman üzerine dikdörtgen çerçeveli gövde taşları ve bu gövde taşlarına geçirilen baş ve ayakucu taşından meydana gelen erkek mezarı, biçimlenişi itibariyle tipik bir Karapapak mezarıdır. Başucu taşının baş kısmı papak şeklinde ifade edilmiş olup boyun ve gövde kısmıyla, diğer Karapapak mezar taşlarına paralel bir yapım şekli göstermektedir. Mezarda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. İşçilik olarak da Kars ve Ardahan'daki örnekler kadar gelişmiş bir uygulama bulunmamaktadır. Ancak papak şeklindeki başlık ve soyut insan heykeli formlu biçimleniş, mezar taşı yapma geleneğinin Kayseri iline kadar taşındığını göstermektedir.

Resim 18: Çakılıkaya Köyü erkek mezarı

Resim 19: Çakılıkaya Köyü erkek mezarı

1.1.4. Sivas İlindeki Karapapak (Terekeme) Türkü Mezar Taşları

Kayseri'yle birlikte Karapapak göçlerine ev sahipliği yapan Sivas, Osmanlı Muhacirin Komisyonu'nun Karapapak Türklerine yerleşme izni verdiği bir başka coğrafya olmuştur. Ulaş ilçesine bağlı Acıyurt Köyü, ünlü Karapapak halk kahramanı Mihrali Bey³'in köyü olup 93 Harbi'nden sonra Karapapaklara tahsis edilmiştir. Acıyurt Köyü mezarlığında bulunan resim 20-21'de görünen mezar taşı, dikdörtgen çerçeveli gövde, bu çerçevelere bitişen baş (1.58m.) ve ayakucu

³ Mihrali Bey (1804-1905), Borçalı doğumlu olup 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Çarlık Rusyasına karşı başarılı savunmalar yapmış ve Çarlık Rusyasınca dönemin en çok aranan adamı olmuştur. Osmanlıya sığınıp binbaşılığa kadar yükselip Ahmet Muhtar Paşa'nın sağ kolu olan Mihrali Bey, 40. Hamidiye Alayı'nın başına getirilmiş ve Yemen isyanını bastırmak için gittiği Arap çöllerinde şehit olmuştur (Ölçer, 1998, s.10-50).

(1.49m.) taşlarından meydana gelmiştir. Başucu taşının başlık kısmı papak formunda şekillenmiş ve kitabe dış yüzeye konumlandırılmıştır. Ayakucu taşı ise aşağıdan yukarıya doğru daralarak üçgen formda sonlanmaktadır. Ayakucu taşının dış yüzeyinde işçiliği iyi olmayan kemer ve fişeklik motifleri bulunmakla birlikte bu motiflerin Kars, Ardahan Karapapak mezarlarında da birçok örneği karşımıza çıkmaktadır.

Resim 20: Acıyurt Köyü erkek mezarı

Resim 21: Acıyurt Köyü erkek mezarı

Değerlendirme ve Sonuç

Milat öncesi dönemden günümüze kadar gelen ve üzerinde görülen geyik tasvirlerinden dolayı “geyikli taş” olarak adlandırılan dikilitaşlar, proto-Türk kültürlerinden Okunyeve ve Karasuk kültürlerinde görülmeye başlayıp yüzeylerine işlenen motiflerle, sonraki dönem mezar taşlarının öncüsü olmuştur (Çoruhlu, 2007, s.36). Hun devrinde yapılan ve proto-Türk dönemi eserlerin takipçisi olan mezar taşları ve taş heykeller, çoğunlukla kurganların yanı başına dikilen, ata kültürüne işaret eden ve ölen kişiye duyulan saygıyı vurgulamak üzere yapılan eserler olup bunların ikonografik özellikleri coğrafyaya göre farklılık göstermektedir. Çoğu zaman ayakta, bazen bağdaş kurmuş, bir eli silah veya kemerinde, diğeri ise kırmızı kabını tutarken betimlenmiş; bazılarında sakal, bıyık, küpe, göğüs gibi öğeler, kısmen portre tarzı tasvirler görülmektedir (Çoruhlu, 2016, s.109). Göktürk devrine ait bulgular, düşünsel bir gelişmeye işaret ederek mezar taşı formunda geçmiş dönemlerin hayvan-ruh tasvirlerinin terk edilmeye başlandığını ve insan ataların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu dönemde yapılan ve çoğunlukla kurganların ya da mezarların başına dikilen taş heykeller, ölen kişiyi sembolize etme amacı gütmektedir (Belli, 2002, s.912). Bunların erkek olanına “taş baba”, kadın olanına “taş nine” ve düşmanı sembolize edenine “balbal” ismi verilmektedir. Orhun yazıtlarında geçen “Babam Kağan öldüğünde heykelini diktik” cümlesi, mezar sahibi için heykel yaptırıldığını; aynı anıtlarda geçen “Kırgız kağanını öldürdüm, balbalını yaptırдыm” ifadesi ise balbalın öldürülen düşman için yaptırıldığını kanıtlar (Belli, 2002, s.910). Heykel

sanatı Uygurların yerleşik hayata geçmesi ve Budizm’i kabul etmesiyle büyük bir gelişme göstermiş olsa da bunların çoğu artık mezar taşı olarak değil, tapınaklar ve kutsal alanlar için dinsel mahiyette yapılan heykeller olmuştur (Arslan, 2017, s.1928).

Heykel formulu taş eserler ya da mezar taşları, Karahanlılardan itibaren Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ve bu yeni inancın resim-heykeli günah saymasından ötürü yavaş yavaş terk edilmiştir. Öte yandan, Şamanist inançlara bağlı kalan Türk topluluklarında bu gelenek devam etmiştir. Anadolu’da Erzincan, Tunceli, Sivas, Kayseri gibi belli yerlerde bulunan Alevi topluluklar ve Karapapak (Terekeme) Türklerinde insan heykeli formulu mezar taşı yapma geleneğini İslamiyet’le birlikte soyutlaştırarak XX. yüzyılın sonuna kadar devam ettirmiştir. Karapapak Türklerinde heykel formunun üç boyut yerine, iki boyutlu düzlemlerde yapılması, İslami düşüncenin mezar formlarına yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu heykel formulu mezar taşlarının yapılmasındaki amaç, tıpkı Orta Asya’da olduğu gibi, ataya duyulan saygıyı, minneti göstermek ve onun hatırasına saygı göstermektir. Hemen hemen incelenen tüm Karapapak erkek mezar taşlarında, papak formu biçimindeki başlık mutlaka belirtilmiştir. Ayrıca boyun kısmı, geniş gövde ve dar bel kısmı da birçok mezar taşında ifade edilmiştir. Yine Orta Asya örneklerinde görüldüğü üzere, Karapapaklarda da soylu ve zengin insanlar için bu tür mezarlar yapılmıştır.

Karapapak mezar taşlarında betimlemenin, coğrafyaya göre farklılaştığı görülmektedir. Bazı örnekler yüz, el, kol, giysi, duruş, kemer ve silah betimlemeleriyle doğrudan Orta Asya taş baba veya taş ninelerinin hatırasını taşımaktadır. Erkek mezar taşlarında Karapapak milletinden olduğu vurgulanmak için mutlaka papak şeklinde başlık ifade edilmiş ve Orta Asya örnekleri gibi takısız, süslemesiz; ancak bunun yerine kemer, madalyon ve silah gibi öğelerin olduğu gözlemlenmiştir. Kadın mezar taşlarındaysa papak formundaki başlığa yer verilmeyerek baş kısmı insan başı şeklinde yapılmış ve kolye, çeşitli takı unsurları, servi ağacı ve çiçek süslemelerine yer verilmiştir. Bu yönüyle Orta Asya örnekleriyle motifler açısından da doğrudan bağlantı kurulabilir. Karapapak Türkleri, yaptıkları soyut insan heykeli formulu mezar taşlarını dikdörtgen çerçeveli gövde, bu gövde taşlarına bağlanan baş ve ayakcu taşlarından çatma lahit tipinde oluşturmuşlardır. Kullanılan taş malzeme, genelde yakın bölgede bulunan taş yataklarından çıkarılmış ya da uygun taş bulunmaması durumunda uzaktaki taş yataklarından getirilmiş olup genelde kolay şekil alabilen taş malzeme tercih edilmiştir. Mezardaki bezemeler ise, erkek mezarlarında yiğitliği sembolize eden kama, kılıç, tüfek ve madalyon benzeri unsurlar olurken kadınlarda ise çeşitli takı, kemer, kolye, taç gibi, kökenini Orta Asya taş heykellerinden alan bezeme öğelerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak Karapapak (Terekeme) Türkleri, İslamiyet öncesi Orta Asya Türkleri paralelinde heykel formulu taş mezarlar yapmış ve bu geleneği terk

etmeyip İslam inancıyla birlikte soyutlayarak XX. yüzyılın sonlarına kadar devam ettirmiştir. Günümüzde Karapapak Türklerinde görülen bu mezarlar, yerini standart tip mermer mezarlara bırakmış olup yapılan eski örnekler de bir bir yok olmaya yüz tutmuştur. Bunların yok olmadan kayıt altına alınması, kültürel mirasımızın gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Kör hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Aktemur, A. M. (2012). *Ardahan çevresindeki soyut insan heykeli formlu mezar taşları*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Akiner, S. (1983). *Islamic peoples of the Soviet Union*. Kegan Paul International.
- Alyılmaz, C. (2012). *İslamiyet öncesi Türk eserleri*. Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri.
- Andrews, P. (1989). *Ethnic groups in the Republic of Turkey*.
- Bala, M. (1967). Kara-Papak. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6). MEB Yayınları.
- Bala, M. (1977). Karapapak. *İslam Ansiklopedisi*. MEB Yayınları.
- Belli, O. (2002). Türklerde taş heykeller ve balballar. *Türkler*, 3(19).
- Buğrul, H. (2010). *Van Bitlis yöresi XII.-XV. yüzyıl mezar taşlarının İslam öncesi Orta Türk mezar taşları ile bağlantıları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bournoutian, G. (2017). The population of the South Caucasus according to the 1897 general census of the Russian Empire. *Iran and the Caucasus*.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı*. Kabalıcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatının ABC'si*. Kabalıcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar*. Ötüken Neşriyat.
- Gündoğdu, H. (2001). *Tarihi kalıntıları ile Çıldır*. Çıldır Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Hakan, E. (2013). *Kars Karapapağları (Terekemeleri)*. Sakarya Üniversitesi.
- Kaburev, G. V. (2023). Turkic stone statues and funerary structures in Altai and Tien-Shan. *Chronicle of the Turkic Civilization*, 1. Altai State University Publishing House.

- Kırzioğlu, M. F. (1972). *Dede Korkut Oğuznameleri ışığında Karapapaklar*. Türk Ocağı Erzurum Şubesi.
- Kırzioğlu, M. F. (1993). *Osmanlılar'ın Kafkas-elleri'ni fethi: 1451–1590*.
- Kırzioğlu, M. F. (1996). Khazar'ın Kazak ve Borçalı boylarından oluşan Karapapaklar'da insan heykelli kabir taşları yapma geleneği. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Mutlu, İ. (2015). *Tokmak-Burana'daki taş balballar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ögel, B. (2003). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölçer, S. (1998). *Mihralı Bey* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Özkan, H. (2000). Erzincan ve çevresinde Orta Asya Türk geleneğini sürdüren bezemeli mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15.
- Papakçı, Z. (2010). *Terekemeler (Karapapaklar)*.
- Pappas, T. (Ed.). (1994). *An ethnohistorical dictionary of the Russian and Soviet Empires*. Greenwood Press.
- Sağiroğlu Arslan, A. (2017). “Taşlar konuşur”: Türk mezar taşlarının biçim dili. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1923–1937.
- Togan, Z. V. (1932). Azerbaycan etnografyasına dair. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 2.
- Tsutsiev, A. (2014). *Atlas of the ethno-political history of the Caucasus*. Yale University Press.
- Türkoğlu, İ. (2001). Karapapaklar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24).
- Valehoğlu, F. (2005). Qarapapaqlar və onların XIX əsr hərbi tarixi.
- Vural, M. (2018). Elviye-i Selase'den Anadolu'ya göç: Kayseri'deki 93 muhacirleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1–7.
- Yılmaz, S. (2007). *Türkiye'de ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri tarihi ve kültürü*. Prizma Press Matbaacılık.

EXTENDED SUMMARY

Due to the cold and harsh climate of the regions they lived in, Turks have used protective hats made of sheep and lamb skins for centuries. The Turkish tribe known as Karapapak, Papaklı, or Terekeme has taken its name from the black lambskin hats, called kalpak or papak, which they wore on their heads. The Karapapak Turks, referred to as “Qarapapaq” in Azerbaijani Turkish and “Karapapak” in Turkish, are known as “Karapapak” in Georgia, “Terekeme” in Ardahan, Kars, Ağrı, and Muş provinces, and “Papaklı” in Sivas, Kayseri, Tokat, and Amasya provinces. Throughout the Middle Ages, the Karapapak people, who migrated to the Caucasus region through the northern shores of the Caspian Sea, settled in places such as Darband in Dagestan, Borchali in Georgia, and Kazakh in Azerbaijan. They interacted culturally with other ethnic groups in the region, such as the Kumuk and Kipchak Turks, adopting many cultural elements from these groups. The Karapapak Turks settled in areas such as Kars and Ardahan during the

late Ottoman period, and in cities like Erzurum, Sivas, Amasya, Tokat, Ağrı, Kayseri, Yozgat, and later in Muş during the early Republic period. The Karapapak Turks carried their traditions, customs, and practices to the regions where they settled, including the practice of making gravestones, and continued to create examples in the Central Asian style until the end of the 20th century.

This article titled “The Relationship Between Karapapak Turks’ Gravestones with Central Asian Gravestones” aims to examine the tombstones of the Karapapak Turks, who settled in Turkey due to Russian pressure, in terms of form and motifs. From the Karakhanids period onwards, as Turks embraced Islam and the new religion considered images and sculptures as sinful, the use of sculptural tombstones gradually declined. However, among Alevi communities and Karapapak (Terekeme) Turks in certain parts of Anatolia, the tradition of making abstract human sculpture-shaped tombstones continued into the 20th century by abstracting them in line with Islamic beliefs.

The use of two-dimensional forms instead of three-dimensional sculptures in the tombstones of the Karapapak Turks can be interpreted as a reflection of Islamic thought on tombstone forms. The purpose of creating these sculpture-shaped tombstones was to show respect, gratitude, and reverence for the ancestors, just as seen in Central Asia. In nearly all of the male Karapapak tombstones examined, the headgear, in the form of a papak, is explicitly mentioned. Additionally, the neck, broad body, and narrow waist are also depicted in many of the tombstones. As in the Central Asian examples, the Karapapak people also made such tombstones for nobles and wealthy individuals. The depictions on the Karapapak tombstones vary according to the geography. Some examples carry direct references to the Central Asian stone monuments (stone fathers or stone grandmothers), with representations of faces, hands, arms, clothing, posture, belts, and weapons. In male tombstones, the papak-shaped headgear is included to emphasize their Karapapak origin, and like Central Asian examples, the tombstones are made without ornaments, but with the inclusion of belts, medallions, and weapons. In female tombstones, the papak headgear is not included, and the head is represented in a human head form, with embellishments like necklaces, various jewelry, cypress trees, and flower decorations. In this way, motifs in the Karapapak tombstones can also be directly linked to Central Asian examples. The Karapapak Turks constructed abstract human sculpture-shaped tombstones in the form of rectangular frames, with the body of the stone connected to head and footstones, forming a type of vaulted sarcophagus. The material used for these tombstones was usually sourced from nearby quarries, or in cases where suitable stone was unavailable, it was brought from distant stone beds.

This article first provides a brief introduction to the Karapapak (Terekeme) Turks and then explores tombstones from pre-Islamic Central Asia. It then presents details and visuals of the Karapapak tombstones identified in Ardahan, Kars, Kayseri, and Sivas provinces. While dozens of abstract human sculpture-shaped tombstones were found in the regions under study, not all of them could be included in this study. Two tombstones from Ardahan, six tombstones from Kars, and one from Kayseri and Sivas have been analyzed. In the evaluation and conclusion section, information about pre-Islamic Central Asian Turkish tombstones is provided, and the relationship with Karapapak Turkish tombstones is explained.

As a result, Karapapak (Terekeme) Turks, in parallel with the pre-Islamic Central Asian Turks, made stone graves in the form of statues and did not abandon this tradition, but continued it until the end of the 20th century by abstracting it with the Islamic faith. These graves seen in Karapapak Turks today have given way to standard type marble graves and the old examples are disappearing one by one. It is important to record these data before they disappear in order to pass on our cultural heritage to future generations.